

Bordás Mária¹

Liberalizmus és demokrácia

Bevezetés

Jelen tanulmány elsőként azt elemzi, hogy a demokrácia és a liberalizmus hogyan alakult ki és fejlődött, mi az a mérőföldkő, amikor az államszervezetek történetében a *demokrácia fogalmával a liberális jelző elválaszthatatlanul összefonódott*.

A másik kérdés, hogy napjainkban mi a jelentősége a liberális demokráciának, létrejöttek-e az utóbbi évtizedekben olyan *demokráciák*, amelyek nem liberális demokráciák, de a választópolgárok részéről nagymértékű támogatottságot élveznek, illetve a *liberalizmus* mint politikai irányzat megítélése hogyan alakult az utóbbi évtizedekben, és még mindig a demokrácia fokmérőjeként használt fogalomnak tekinthető-e.

A *liberalizmus* egy eszmerendszer, a *demokrácia* pedig a kormányzás egy formája. A kettő olyan módon kapcsolódik egymáshoz, hogy a liberalizmus a demokrácia jelzőjeként – mint *liberális demokrácia* – a demokrácia egy formáját jelöli. A politikatudományi irodalom a demokráciát sokféle módon osztályozza,² különösen napjainkban a két szélső eset, a nyílt diktatúra és a tökéletesnek tartott liberális demokrácia között többféle fokozatot határoz meg, a teljesség igénye nélkül, például féldemokrácia, hibrid demokrácia, illiberális demokrácia, irányított demokrácia, félig autoriter demokrácia, autoriter demokrácia stb.³

Az úgynevezett „*tökéletes demokrácia*” sem mindig a hagyományosan kialakult liberális demokráciát jelenti, mivel a demokráciával szemben újabb követelményeket is felállítanak, például a demokrácia konszenzusos legyen, vagy valósuljon meg az államszervezet és a választási rendszer integrációja stb.

¹ Egyetemi tanár, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék. Kapcsolat: bordas.maria@uni-nke.hu.

² Robert Elgie: The classification of democratic regime types: Conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*, 33. (2003), 2. 220–222.

³ Jean-Paul Gagnon ausztrál egyetemi tanár a kutatásai során a demokráciával kapcsolatban angol nyelven több mint 2000 jelzős szerkezetet talált. Jean-Paul Gagnon: 2,234 descriptions of democracy. An update to democracy's ontological pluralism. *Democratic Theory*, 5. (2008), 1. 92–113.

A demokrácia története

A demokrácia évezredekkel ezelőtt jött létre az ókori görög városállamokban, míg a liberalizmus jóval később és fokozatosan, majd a 18. század végétől teljesedett ki a nyugati országokban.

A demokrácia meghatározására sokféle kísérlet született. A kisebb közösségekben, mint például Athénban, az ókori görög városállamban, a *közvetlen demokrácia* alakult ki elsőként, de nagyobb közösségekben, például egy országban, a *képviselési demokrácia* vált gyakorlattá. Közös vonás mindkettőben, hogy olyan politikai rendszer, amelyben a közösség minden tagja – a liberális demokrácia kialakulásáig a közösségnek ténylegesen csak egy szűkebb csoportja – volt jogosult a közügyekben való részvételre. A közvetlen demokráciában a közösség tagjai alkotják a döntéshozó szervet (például népgyűlés, törzsi gyűlés stb.), amelyik a döntést a közösségi ügyekben meghozza, míg a közvetett demokráciában a közösség tagjai szavazás útján választják a parlamenti és önkormányzati képviselőket, hivatalnokokat, jelenkorunkban az állam elnökét, az Egyesült Államokban például helyi bírót, a helyi államügyészt és a helyi rendőrség vezetőjét is.⁴

A Közel-Keleten, Afrikában és Ázsiában létrejött ókori birodalmakat (például Perzsia, Mezopotámia, Egyiptom, Kína stb.) *despotikus politikai és kormányzati rendszer* jellemezte, ami azt jelentette, hogy az uralkodó hatalmát isteni eredetűnek tekintették, aki kizárólagos hatalmat gyakorolt az államszervezet fölött. Az uralkodó joga volt a törvények megalkotása, az igazságszolgáltatás, valamint a hatalmas méretű közigazgatás irányítása is. Ebben a központosított államszervezetben, amely az uralkodó alá volt rendelve, az állami szervek feladata az uralkodó központi akaratának helyi szinten való érvényesítése volt.

Az Európa nyugati és déli részén kialakult államok története csaknem egyidős a demokrácia történetével. Ennek vizsgálata a kutatásban azért fontos, mert *ez a körülmény a nyugati társadalmakban a demokrácia mélyen gyökerező hagyományát alakította ki, ami jelen korunkban is meghatározó tényezőnek bizonyul.*

Az *ókori görög demokráciában* a politikai hatalom nem isteni eredetű, hanem azt a nép közvetlenül vagy az általa választott testületek, illetve személyek gyakorolják. A *választás* mint a demokrácia megkérdőjelezhetetlen feltétele már ekkor elismert volt: a városállam földrajzi területét arányosan több olyan közigazgatási egységre osztották, amelyekben a társadalmi rétegek arányosan képviseltették magukat, és így választottak képviselőt a népgyűlésbe. Az általános választójog ekkor még nem volt gyakorlat, mert csak a polgárjoggal, illetve megfelelő vagyonnal rendelkezők szavazhattak.

⁴ Brigid Callahan Harrison – Jean Harris – Michelle D. Deardorff: *American democracy now*. New York, McGraw-Hill, 2015.

Másik jellegzetes vonása az athéni demokráciának, hogy törekedett a *hatalom-konzentráció megakadályozására*, azaz a zsarnokság (*türannisz*) megelőzésére, aminek intézménye a cserépszavazás volt.⁵ A *három hatalmi ág* már ebben a korban is viszonylagos *függetlenséget* élvezett. A népgyűlés fontosabb kérdésekben közvetlenül döntött, kisebb jelentőségű ügyekben pedig választott képviselők útján. A közigazgatás tisztségviselőit sorsolták, de az őket ellenőrző intézmény tagjait választották. Ugyancsak választották az igazságszolgáltatást végző esküdtbíróság tagjait is.

Az *ókori Rómában* hasonló intézményekkel találkozunk. A római polgárok a vagyoni helyzetük alapján kaptak választójogot és választották meg a népgyűlést, amely ellenőrizte a törvényhozást, azaz a szenátus által hozott törvényeket, megválasztotta a magas rangú hivatalokat, és eljárt büntetőügyekben. A népgyűlés ellenőrizte az egész államszervezetet, a három hatalmi ág, a törvényhozás, a közigazgatás és a bíraskodás tevékenységét.

Az ókori római állam szervezetében kiemelést érdemel, hogy a demokrácia egyik fontos kritériumaként a *hatalmi ágak ellenőrzésére* differenciált intézményrendszert alakítottak ki. Ilyenek volt például a választott magisztrátusok, azaz a főhivatalnokok 1 évre szóló kinevezése, valamint a kollegialitás, ami azt jelentette, hogy több, egyenlő jogokkal rendelkező személyt neveztek ki ugyanarra a funkcióra. A két *consul* eleinte a végrehajtó és a bírói hatalmat gyakorolta, valamint a hadsereg főparancsnokai voltak, de később egyre több funkció vált ki ebből az intézményből magisztrátus formájában. A jogszolgáltatást a *praetorok* látták el a törvények és a szokásjog alkalmazásával. A két *censor* a választási és az adózási összeírásokat végezte, a szenátorok névjegyzékét állították össze, és felügyelték az állami javakat. A *questorok* az államkincstárt felügyelték. Az *aedilis curulisek* rendészeti funkciót töltöttek be, a középítkezéseket ellenőrizték, és szervezték a cirkuszi játékokat. A néptribunusok a plebejusok (köznép) képviselői, személyükben sérthetetlenek voltak, és vétőjoguk volt a törvényhozás és a végrehajtás fölött. A plebejusoknak külön népgyűlésük is volt.

Az ókori Rómában a népgyűlés a törvények tervezetéről döntött igennel vagy nemmel, és a törvényhozás folyamatát részletes jogi szabályozásnak vetették alá. A magisztrátusok *edictumok* (a későbbi rendeletek elődjei) formájában tették közzé programjukat, és az ügyek ellátásának rendjét. A praetorok feladata a jogalkalmazás volt (*praetor jus facere non potest*), de ennek során jogfejlesztő tevékenységet is elláttak, ami később jogforrássá vált.

⁵ Donald Kagan: *Pericles of Athens and the birth of democracy*. New York, Macmillan, 1998. 250. A cserépszavazás esetében az arra jogosultak arra szavaztak, hogy kit tartanak veszélyesnek a demokráciára, vagyis kinek vannak szándékai arra, hogy türannosz legyen.

Az ókori Rómában a közjognak, a magánjognak (polgári jog, családjog, társasági jog) és a szokásjognak olyan kifinomult rendszere jött létre, amely – azon túl, hogy intézményei a későbbi európai kontinentális jogot alapvetően meghatározták – a *jogállam* egyik korai megnyilvánulásának tekinthető. A jogállam, a *state under the rule of law* a későbbi liberális demokrácia egyik sarokkövévé vált.⁶ Ennek ma is a legfontosabb elemei:

- a törvényeket választott testület alkotja, amelyeket a törvényhozástól független közigazgatás hajt végre, illetve független bíróság dönt a törvények alapján a jogvitákban;
- a hatalmi ágak szétválasztása és ellenőrzése, aminek jelenkori intézménye a fékek és ellensúlyok rendszere;
- a kifinomult jogi szabályozás, amely nem hagy teret az önkénynek.

E tényezők a jogállamiság legfontosabb kritériumai.

A középkori Európában a demokrácia intézményei fokozatosan alakultak ki, elsőként a *rendi monarchia* formájában, amelyet később a feudális abszolutizmus felszámolt. Elsőként a *polgári forradalmak* fektették le a liberális demokrácia alapjait. Az Egyesült Államokban az európai telepesek az európaihoz képest egy másik típusú, tulajdonképpen a liberális demokrácia egy tökéletesebb formáját hozták létre a *fékek és ellensúlyok kifinomultabb rendszerére* épülő kormányzati rendszer formájában az 1787-es amerikai alkotmánnyal és annak módosításával, a *Bill of Rights* rendelkezéseivel.

A liberális demokrácia születése

A polgári forradalmak során létrejött liberális demokráciáknak hátteret a *liberalizmus* mint *politikai irányzat* adott, amelynek sokféle változata és értelmezése ismert. A liberalizmus gyökerei a reneszánsz, a humanizmus, a reformáció és a felvilágosodás eszmerendszeréig nyúlnak vissza. A társadalmi egyenlőség, racionalitás, igazságosság, szabadság a liberalizmus ideológiai alapjai.

A *liberális demokrácia* megjelenése a közjogi rendszert alapjaiban alakította át. A középkori *állami szuverenitás* (az uralkodó korlátlan hatalma), majd a *parlamenti szuverenitás* (rendi monarchia) után a *népszuverenitás* mint a felvilágosodás egyik eszméje, az egyenlő és általános választójog alapján megválasztott parlamentet tekintette a nép képviselőjének és a hatalom forrásának.

⁶ Blandine Kriegel – Marc A. LePain – Jeffrey C. Cohen: *The state and the rule of law*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 1995.

A liberális demokrácia részét képező *jogállamiság három államszervező elvet* tartott a legfontosabbnak, amelyeket az alkotmányban rögzítettek. A *törvényesség* azt jelentette, hogy a népszuverenitást kifejező parlament határozza meg az alapvető gazdasági és társadalmi viszonyokat törvények formájában, ami a többség akaratát fejezi, ki, és kiszámíthatóvá teszi a vállalkozások és a polgárok cselekvéseit. A *hatalom-megosztás* a három hatalmi ág szétválasztását igyekezett pontos hatásköri szabályozással megvalósítani. A parlament törvényeket alkotott, amelyeket a közigazgatás szigorúan a törvények keretei között hajtott végre. A közigazgatás elsődleges módon nem szabályozhatott gazdasági és társadalmi viszonyokat, és ilyen értelemben a törvényhozásnak volt alárendelt, annak tartozott felelősséggel. A *szekularizáció* a keresztény egyház és az állam szétválasztását jelentette, amelynek eredményeként az egyház többé már nem folytathatott közhatalmi tevékenységet.

A liberális demokrácia később létrejött intézménye a jogállamiságot kiegészítő *alkotmányosság*, amely az államszervezet rendszerét, a gazdasági rendet és az alkotmányos alapjogokat (gazdasági jogok, politikai és szabadságjogok) egy alaptörvényben, az alkotmányban szabályozta, aminek célja a stabilitás, másfelől a törvényhozás tevékenységének korlátok közé szorítása volt.

Az állampolgárok *alkotmányos alapjogait* a felvilágosodás eszmerendszere, többek között a *természetjog* alapján határozták meg mint az egyént természetből fogva megillető és el nem idegeníthető jogokat, a vállalkozások esetében a gazdasági alkotmányos jogokat pedig a *kapitalista viszonyok fejlődése* és az azt képviselő tőkésosztály érdekei kényszerítették ki. A *polgárok politikai és szabadságjogai*:

- jogegyenlőség;
- egyéni szabadság;
- vallásszabadság;
- gondolat- és lelkiismereti szabadság;
- egyesülési és gyülekezési jog.

Ezek a jogok az *egyén autonómiáját* határozták meg az állami beavatkozással szemben.

A *gazdasági jogok*:

- a piac, a verseny és a vállalkozás szabadsága;
- a tulajdonhoz való jog;
- a szerződés szabadsága;
- arányos közteherviselés;
- gazdasági jogegyenlőség.

Ezek a *feudális kötöttségek ellenében* a kapitalista viszonyok megszilárdítását célozták.⁷

⁷ Scott Leckie – Anne Gallagher: *Economic, social, and cultural rights. A legal resource guide*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2006. 279–286.

A közjog és a magánjog elhatárolásával a közjoggal szemben szigorúbb követelményeket támasztottak. A *joghoz kötöttség* azt jelenti, hogy a közhatalmi szervek csak jogi felhatalmazás alapján járhatnak el, és csak azt tehetik meg, amire jogszabályok kifejezetten felhatalmazták őket. Ez a cél a *feudális abszolutizmus önkénye ellen* fogalmazódott meg, és az Egyesült Államokban – az európai államokkal ellentétben – nem is kapott különösebb hangsúlyt. A jogszabályi hierarchia pedig egy olyan követelmény, amely szerint magasabb szintű jogforrás nem lehet ellentétes alacsonyabb szintű jogforrással, más szóval a közigazgatás a törvények végrehajtója. Mindez Európában szintén a jogállamiság részét képezte.

A hatalommegosztás elvét csak később váltotta fel a *fékek és ellensúlyok rendszere*, amely elsőként az *alkotmányossági felülvizsgálatot* jelentette a törvényhozás fölött, olyan módon, hogy az alkotmánybíróság az alkotmányt sértő törvényeket megsemmisíthette. A kormányt és a közigazgatást *ellenőrző intézmények* az Állami Számvevőszék, az ombudsman és a közigazgatási bíróságok lettek. Tény, hogy a fékeknek és ellensúlyoknak ez az Európában kialakult rendszere nem volt olyan tökéletes, mint az amerikai, amit az európai történelem is bizonyít azzal, hogy nem mindig tudta megakadályozni a hatalomkoncentrációt és az autokráciák (fasizmus és kommunizmus) kialakulását.

A liberális demokrácia *mint politikai és kormányzati rendszer* a klasszikus kapitalizmus idején létezett az előzőekben ismertetett formában, amelyet a polgári forradalmak változásai idéztek elő. A liberális demokrácia a jogállamra, az alkotmányosságra, a hatalomkoncentráció megelőzésére, valamint az egyén autonómiájára és a vállalkozások gazdasági szabadságára épült.

A liberális demokrácia jellemzői a 20. század elejétől

A 20. század elejétől a gazdasági válságok, az úgynevezett piaci anomáliák (például gazdasági recesszió, infláció, munkanélküliség, monopolhelyzetek, szegénység stb.) nyilvánvalóvá tették az állami beavatkozás szükségességét a fiskális és monetáris politika, a versenyfelügyelet, a foglalkoztatáspolitikai, az állami jóléti rendszer létrehozása stb. eszközeivel. A „liberális” jogállamot tehát felváltotta a „beavatkozó” és a „gondoskodó” állam. Ez a folyamat még a legliberálisabb demokráciában, az Egyesült Államokban is többé-kevésbé végbement. A második világháború után Nyugat-Európában a „gondoskodó” állam kiteljesedett a „jóléti állam” formájában.

A liberálkapitalizmus idején kialakult *liberális demokráciának* a 20. század elejétől *több formája fejlődött ki*, annak megfelelően, hogy az állam az állami beavatkozási eszközöket milyen céllal alkalmazza, például a nemzetgazdaság fejlesztése, a gazdasági versenyképesség növelése, az állampolgárok jólétének

növelése stb. érdekében. A *gyűjtőnév azonban továbbra is liberális demokrácia maradt*, amelynek *minimuma és állandó vonása* a politikai pluralizmus, a jogállam, valamint a fékek és ellensúlyok rendszere, de különbözik az állami beavatkozás formája, célja és mélysége szerint.

A második világháború után Európában, a nyugati szövetséghez tartozó államokban létrejöttek a jóléti államok. Az amerikai gyökerű neoliberais gazdaságpolitika az 1980-as években a gazdasági hatékonyság növelése érdekében az állam kivonulását tartotta kívánatosnak a közszolgáltató szektorból, és az üzleti menedzsment elveit helyezte előtérbe. A 2008-as gazdasági világválság következtében a neoliberais gazdaságfilozófia helyett ismét az erős állam iránti elvárások erősödtek, amely a nemzetgazdaság és az állampolgárok jólétét erőteljesebben és következetesebben képviseli egy centralizáltabb kormányzati rendszerben.

Az utóbbi évtizedek vitáinak középpontjában az áll – és ez jelen tanulmány kérdésfelvetése is – hogy jelen korunkban egy *demokrácia mikor és mitől tekinthető liberálisnak*, illetve hogy egy demokrácia anélkül is lehet-e működőképes, ha nem liberális, hanem más jelzővel illetik, mint például „illiberális”. Erre a kérdésre az alábbiakban próbálunk választ adni.

Abban a politikatudomány képviselői között egyetértés mutatkozik, hogy egy kormányzati rendszer mikor tekinthető autokráciának vagy diktatúrának, de abban távolról sem, hogy mikor tekinthető demokráciának.

A *liberális demokrácia alapvető minimumfeltételeiben* nem különböznek a vélemények a politikatudomány területén: a *plurális politikai rendszer*, amelyben *egymással versengő politikai pártok*, általános és egyenlő választójog alapján, szabad és tisztességes választások útján államelnököt, parlamenti képviselőket és helyi önkormányzati képviselőket *választanak*.⁸ Ez a követelmény ilyen formában azonban inkább csak a fejlett nyugati országokra érvényes, mivel vannak olyan országok, főként az iszlám világban, ahol nincsenek politikai pártok, így a választók független képviselőket választanak. A Közel-Kelet és Afrika országaiban helyi szinten a törzsi irányítás a jellemző, és nem az önkormányzati rendszer.

A liberális demokrácia feltételeként szokás még számba venni a *fékek és ellensúlyok rendszerét*, a *jogállamiságot*, a *szabad médiát*, a *civil szervezetek szabadságát*, valamint a *politikai és szabadságjogok* érvényesülését. Ezek a kritériumok ilyen tiszta formában is inkább csak a fejlett nyugati államokban érvényesülnek, mert például a nők egyenlősége az iszlám államokban máig sem elfogadott, és az iszlám saríajog sem felel meg a nyugati liberális jogi eszméknek.

⁸ Seymour Martin Lipset: Some social requisites of democracy. Economic development and political legitimacy. *The American Political Science Association*, 53. (1959), 1. 89–91.

A liberalizmus és a demokrácia

A tanulmány a továbbiakban azt vizsgálja, hogy a liberalizmus és a demokrácia milyen kapcsolatban állnak egymással, más szóval *szükségszerű-e, hogy a demokrácia liberális legyen.*

A *liberalizmus* egy olyan eszmerendszer, politikai filozófia, politikai irányzat, amelyik az *egyéni szabadságot* tekinti a legfőbb értéknek, és e köré szervezi meg elveit. A liberalizmus elsőként a kapitalizmus első szakaszában jelent meg, mint ahogyan már említettük, a reneszánsz, a humanizmus, a reformáció és a felvilágosodás eszméi alapjain.

Már ebben a kezdeti időszakban ismert volt a *gazdasági liberalizmus*. Az ehhez kapcsolódó „láthatatlan kezek” (Adam Smith) elmélete szerint nem szükséges az állam beavatkozása a piaci folyamatokba, mert a piac mintegy láthatatlan kézként, önmagától, tökéletesen irányítja a gazdaságot. Ehhez a garanciákat, a „gazdasági szabadságot” a *gazdasági alkotmányos alapjogok* biztosították a vállalkozásoknak. A gazdasági liberalizmus az 1980-as években jelent meg újra az *amerikai neoliberais gazdasági ideológia* képében, amely az állam gazdasági beavatkozása helyett a piaci mechanizmusokat hangsúlyozta.

A liberalizmus mint az *egyéni szabadság* hangsúlyozója a klasszikus kapitalizmus idején az alkotmányos alapjogok formájában, politikai és szabadságjogokként jelent meg, amelyek az *egyén szabadságát védtek az állammal szemben*. A vallás szabadsága, az egyén szabadsága, a gondolat és lelkiismeret szabadsága, az egyesülés és gyülekezés szabadsága, a választás szabadsága, a jogegyenlőség, a korábbi *tekintélyelvűség* például egyes társadalmi csoportok, az egyház vagy az uralkodó kiváltságai ellenében váltak az alkotmányos szabályozás tárgyává, és a liberalizmus ezért kapta a „*szabadelvűség*” elnevezést. Az egyén szabadságjogait a természetjog alapján határozza meg, mint minden embert a természetből adódóan megillető jogokat.

Ezeket a klasszikus gazdasági és politikai szabadságjogokat ma sem kérdőjelezi meg senki. A liberalizmus kialakulása után később létrejöttek más politikai irányzatok is, mint a *szocialista* vagy *baloldali*, illetve a *konzervatív* vagy *jobboldali* irányzat, valamint ezek *szélsőséges formája*, a kommunista és a fasiszta irányzat, sőt napjainkban ezeket a kategóriákat felülírta a *populizmus*.

A vita napjainkban *két síkon* folyik a liberalizmussal kapcsolatban. Az egyik a *gazdasági*, ami azt jelenti, hogy a liberálkapitalizmus időszaka után az állam milyen esetekben, milyen céllal és milyen eszközökkel avatkozzon a gazdaság működésébe, illetve hogy milyen szinten, milyen redistribúciós módszerekkel, milyen állami intézményrendszerrel gondoskodjon az állam a polgárai jólétéről. A jóléti elveket a gazdasági beavatkozás indokaként elismerő politikai irányzat a szocialista vagy baloldali. Azonban egy jóléti állam is lehet a gazdasági

kormányzás tekintetében bizonyos fókig liberális, elég, ha az amerikai neoliberais gazdaságfilozófia európai hatására gondolunk. A gazdaságilag alapvetően liberális állam, mint az Amerikai Egyesült Államok, amely felügyeli a pénzpiacot, van monetáris és fiskális politikája, foglalkoztatáspolitikája stb., gazdasági szempontból konzervatív, illetve jobboldali.

A másik vita a liberalizmusról inkább *politikai, társadalmi és kulturális*. Ez esetben nem az vitatott, hogy az egyént megilletik-e a klasszikus politikai szabadságjogok, például a választás, a vallás, a gondolat, a lelkiismeret, a gyülekezés szabadsága, hanem az, hogy az utóbbi évtizedekben előtérbe került jelenségekkel (mint például a prostitúció, a szerencsejáték, az abortusz, a homoszexualitás, nemi identitás, eutanázia, drog, alkohol stb.) szemben hogyan lépjen fel az állam, illetve milyen politikát képviseljen ezekkel kapcsolatban. Vannak a liberalizmusnak olyan megnyilvánulásai politikai kérdésekben is, amelyek erősen vitatottá váltak, mint a multikulturalizmus *vs.* nemzeti identitás, kereszténység *vs.* ateizmus, család *vs.* szexuális szabadosság, nemzeti kultúra és hagyományok *vs.* kozmopolitizmus, nemzeti közösség *vs.* individualizmus stb., amelyekre a *konzervativizmus* ad világos válaszokat.

A liberalizmus ezen említett síkjai lehetnek függetlenek is egymástól, például az amerikai republikánus politika a gazdaságot illetően liberális, míg politikai, kulturális téren konzervatív. Azok a politikai irányzatok, amelyek a liberalizmus után jöttek létre, például szocializmus, konzervativizmus, neoliberalizmus, zöld, populizmus stb., széles skálán mozognak, de a *liberális demokráciákban egymás mellett léteznek* a politikai pártok ideológiáiként, függetlenül attól, hogy az adott politikai irányzatot képviselő politikai párt ellenzékben vagy kormányon van.

A liberális demokráciával összefüggő vita *másik központi kérdése* az utóbbi évtizedekben, hogy annak intézményei hogyan érvényesüljenek, illetve elvárható-e, hogy teljes mértékben érvényesüljenek a jelenkori politikai és kormányzati rendszerekben.

Ezzel kapcsolatban a *liberális demokráciát támogatók* álláspontja, hogy egy demokrácia csak akkor valódi demokrácia, ha a liberális demokrácia intézményei megtalálhatók, és *ténylegesen működnek* is az adott politikai és kormányzati rendszerben. Sőt, álláspontjuk szerint a liberális demokrácia – a hagyományos liberális demokrácia kritériumain túlmenően – meg kell hogy feleljen olyan *új követelményeknek* is, mint például, hogy a kormány a lehető legszélesebben alkalmazza a *konszenzus* intézményét a politikai ellenzékkel, a civil szervezetekkel és az érdekképviselői szervekkel való együttműködés során. A demokrácia – ebben a megközelítésben – csak ekkor tökéletes, mert nemcsak a kormányzó pártokat támogatók érdekeit képviseli, hanem az összes társadalmi csoportét, így nem válik a többség diktatúrájává.

Vannak a liberális demokráciának olyan új elvárásai is, mint például a *nyitottság*, a választók felé az *elszámoltathatóság*,⁹ a *kiszámíthatóság*, a *tolerancia*, azaz egymás nézeteinek tiszteletben tartása, ami a jogi szabályozás eszközeivel már nehezen írható le, sokkal inkább a *politikai kultúra* függvényei. Az *integritás* követelménye az államszervezetekkel szemben azt jelenti, hogy az állami ellenőrző szervek, a média és a civil szervezetek ténylegesen meg tudják akadályozni az *állami korrupció* kialakulását, a *politikai hatalom kisajátítását*, illetve a *választási rendszer* tisztaságának aláásását és manipulálhatóságát.

A liberális demokrácia abszolút követelményként történő megfogalmazását ellenzők szerint a liberális demokrácia nem vezethető be olyan országokban, ahol annak *történelmében ennek soha nem voltak hagyományai*, mert az káoszhoz vezet, például Oroszországban a jecini kormányzás idején, illetve Irakban vagy Afganisztánban az amerikai „államépítés” katasztrófájának következményeként. A Fareed Zakaria által megfogalmazott „*illiberális*” demokrácia¹⁰ azt jelenti, hogy a nyugatihoz képest lényegesen más kultúrával rendelkező országok, mint például az iszlám világ országai vagy a bizánci típusú államok hagyományaihoz a nyugati értelemben vett liberális demokrácia nem illeszkedik, annak csak bizonyos intézményei életképesek.

Jelen tanulmány utolsó megválaszolandó kérdése, hogy mit kezdjen a politikatudomány azokkal a jelenségekkel, amikor a liberális demokrácia intézményei csak *formálisan működnek*, például az ellenzéki pártok széttöredezettek vagy gyengéek, ami a politikai pluralizmus megszűnését eredményezi azzal, hogy a nem a kormánypártot támogató polgároknak nincs politikai képviselője,¹¹ és a parlamentben túlsúlyban levő kormánypárt az ellenőrző szerveket leépíti, és a jogállamiságot formálissá teszi. Vagy, ha a lakosság nagy része létfenntartásában olyan mértékben nem független, hogy szavazata megvásárolható, és műveltsége olyan alacsony szintű, hogy a választások rendeltetését sem érti, és azt sem tudja megítélni, hogy számára melyik politikai párt ígéretei lennének előnyösek.

Ezek a fentiekben ismertetett jelenségek a leginkább ott alakulnak ki, ahol a liberális demokráciának *nincsenek mély hagyományai*, például Oroszországban vagy Törökországban, amely országokban a demokráciák törékenyek, mert a kormányzó párt gyakran túlbiztosítja hatalmát az ellenzéki pártok háttérbe szorításával, a gazdaság széles körű ellenőrzésével, a fékek és ellensúlyok leépítésével, a választások manipulálásával, a média kisajátításával vagy a civil szervezetek

⁹ Leanne-Marie McCarthy-Cotter – Matthew Flinders: Accountability in liberal democratic, parliamentary systems. In Edoardo Ongaro – Sandra Van Thiel (szerk.): *The Palgrave handbook of public administration and management in Europe*. London, Palgrave Macmillan. 2018. 198–199.

¹⁰ Fareed Zakaria: The rise of illiberal democracy. *Foreign Affairs*, 76. (1997), 6. 22–43.

¹¹ Philippe C. Schmitter: Dangers and dilemmas of democracy. *Journal of Democracy*, 5. (2008), 2. 72–74.

felszámolásával. Ez az európai posztkommunista országokban általában a *populista pártok* sajátossága, az iszlám világban pedig az *iszlamista* politikai pártoké. Ez nem független attól a körülménytől, hogy ezek a politikai irányzatok küldetéstudatuk folytán saját politikájukat tartják az egyedül helyesnek, míg más politikai pártokat alapvetően a nép ellenségének tekintenek.

Összegzés

A fejlett nyugati államokban a *liberális demokrácia a demokrácia utóbbi fél évszázadban kiteljesedett formájára* használt kifejezés, amelynek intézményeit jellemzően a nyugat-európai populista pártok sem kérdőjelezik meg, de az ott kialakult intézmények hagyományosan olyan erősek és mélyen gyökerezők, hogy ellenállnak az autokrata törekvéseknek. Ennek bizonyítéka, hogy ezekben az országokban a fékek és ellensúlyok tényleges működése, valamint a választási rendszerek integritása következtében egyetlen politikai párt sem tudja kisajátítani a politikai hatalmat, és minden kormányon levő párt leváltható.

Ez így van az Amerikai Egyesült Államokban is, ahol az utóbbi évtizedben az egyre erősödő szélsőjobb oldali mozgalmak hatására 2016-ban egy populista, a demokráciát lebontani szándékozó elnököt választottak meg. Az *amerikai demokrácia ellenállt* ennek a törekvésnek, annak ellenére, hogy a populizmusnak továbbra is nagy a társadalmi támogatottsága, és az amerikai szavazók csaknem fele továbbra is Donald Trumpot tartja a leginkább megfelelő elnöknek. A populizmus feltűnően nagyarányú támogatottsága nem független attól a körülménytől, hogy a munkásosztály lecsúszása itt nagyobb méreteket öltött, mint Európában.

A posztkommunista államokban megfigyelhető, hogy a *liberális demokrácia intézményei törekenyek*, az állam nem tudja megfelelően betölteni sem a gazdasági kormányzati szerepét, sem a jóléti funkcióit, ezért a spontán társadalmi-gazdasági folyamatok érvényesülnek, például az állami korrupció, az oligarchák létrejötte vagy egyes társadalmi csoportok leszakadásával a szegénység növekedése, ugyanakkor egy szűk gazdasági csoport látványos meggazdagodása. A *liberális demokráciát ezekben az országokban ezért azonosítják a káosszal, az értéknélküliséggel és az igazságtalansággal*. Ebből következően a rendet, a nemzeti gazdasági érdekeket, a nemzeti értékeket *álszent módon képviselő és a demokráciák törekenységét kihasználó populizmus* sokkal nagyobb támogatottságú ebben a régióban, mint a fejlett nyugati államokban.

Irodalomjegyzék

- Elgie, Robert: The classification of democratic regime types. Conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*, 33. (2003), 2. 219–238. Online: <https://doi.org/10.1111/1475-6765.00381>
- Gagnon, Jean-Paul: 2,234 descriptions of democracy. An update to democracy's ontological pluralism. *Democratic Theory*, 5. (2008), 1. 92–113. Online: <https://doi.org/10.3167/dt.2018.050107>
- Harrison, Brigid Callahan – Jean Harris – Michelle D. Deardorff: *American democracy now*. New York, McGraw-Hill, 2015.
- Kagan, Donald: *Pericles of Athens and the birth of democracy*. New York, Macmillan, 1998.
- Kriegel, Blandine – Marc A. LePain – Jeffrey C. Cohen: *The state and the rule of law*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 1995.
- Leckie, Scott – Anne Gallagher: *Economic, social, and cultural rights. A legal resource guide*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2006. Online: <https://doi.org/10.9783/9780812205381>
- McCarthy-Cotter, Leanne-Marie – Matthew Flinders: Accountability in liberal democratic, parliamentary systems. In Edoardo Ongaro – Sandra Van Thiel (szerk.): *The Palgrave handbook of public administration and management in Europe*. London, Palgrave Macmillan, 2018. 198–199. Online: https://doi.org/10.1057/978-1-137-55269-3_9
- Schmitter, Philippe C.: Dangers and dilemmas of democracy. *Journal of Democracy*, 5. (2008), 2. 57–74. Online: <https://doi.org/10.1353/jod.1994.0036>
- Zakaria, Fareed: The rise of illiberal democracy. *Foreign Affairs*, 76. (1997), 6. 22–43. Online: <https://doi.org/10.2307/20048274>